

Polska adwokatura lat ostatniej wojny

Adwokatów należy uznać za najbardziej aktywną grupę inteligencji, która w różnych okresach dziejowych zapisywała się złotymi zgłoskami, jeżeli chodzi o kwestię walki o niepodległość.

Ustawą – Prawo o ustroju adwokatury – uchyloną w dniu 4 maja 1938 roku dokonano zmian w zakresie poprzednio obowiązującego Dekretu w przedmiocie Statutu Tymczasowego Palestry Państwa Polskiego, jak też rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 7 października 1932 roku, stanowiącego o izbach adwokackich posadowionych w siedzibach Sądów Apelacyjnych. Apelacja warszawska obejmowała adwokatów działających w Warszawie, Łodzi, Sosnowcu, Białymstoku i Częstochowie. Apelacja lubelska, wileńska, poznańska, lwowska i krakowska obejmowała adwokatów prowadzących praktykę na tych terenach. Apelacja toruńska obejmowała adwokatów z terenu Torunia, Bydgoszczy i Gdyni, a Apelacja katowicka - z rejonu Katowic i Chorzowa. Nowa ustawa powołała do życia Izbę ds. Adwokatury przy Sądzie Najwyższym, gdzie w składzie dwunastu sędziów orzekano w sprawach dyscyplinarnych dotyczących adwokatów. Ustawa ta obowiązywała do 24 maja 1945 roku, kiedy to Rada Ministrów postanowiła, a Prezydium Krajowej Rady Narodowej zatwierdziło tymczasowe przepisy uzupełniające prawo o ustroju adwokatury z 4 maja 1938 roku.

Według małego rocznika statystycznego wydane-go w 1939 roku stan adwokatów i aplikantów adwokackich na dzień 1 stycznia 1939 roku wynosił: 7980 adwokatów i 3257 aplikantów. Na 10.000 mieszkańców w tym okresie czasu przypadało 2,3 adwokata. 23 sierpnia 1939 roku w Moskwie podpisano tajny protokół dodatkowy do paktu o nieagresji między Niemcami a Związkiem Sowieckim, dotyczący Polski i państw bałtyckich. Protokół ten, podpisany za rząd Rzeszy przez J.J. Ribbentropa, a za rząd sowiecki przez W. Mołotowa, rozgraniczał na linii rzek Narew – Wisła – San interesy obu państw. Umawiające się strony postanowiły wówczas, że co do dalszego utrzymania niepodległego państwa polskiego zdecyduje rozwój wypadków politycznych. Do protokołu tego dołączono kilkanaście map Polski z dokładnym wykreśleniem wpływu państwa niemieckiego i sowieckiego.

Po agresji niemieckiej i sowieckiej na Polskę spośród przedwojennych izb adwokackich okręgi izb adwokackich w Wilnie oraz we Lwowie, a także częściowo okręg Izby Adwokackiej w Lublinie znalazły się pod okupacją sowiecką, zaś okręgi pozostałych przedwojennych izb - pod okupacją niemiecką.

W dniu 28 września 1939 roku strona sowiecka i niemiecka podpisały kolejny tajny protokół dotyczący sfery wpływów ZSRR i Rzeszy już po zajęciu ziem polskich.

Sytuacja na ziemiach zajętych przez Niemców była jednak zróżnicowana z uwagi na fakt, że Śląsk, Kujawy i Wielkopolskę włączono do Niemiec, zaś z pozostałych ziem utworzono Generalne Gubernatorstwo ze stolicą w Krakowie. W składzie Generalnego Gubernatorstwa pozostały niepełne okręgi izb adwokackich w Warszawie, Lublinie i Krakowie, a od lipca 1941 roku także izby Lwowskiej.

Po zakończonych działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku warszawska Izba Adwokacka i Naczelna Rada Adwokacka podjęły prace. NRA do grudnia 1939 roku prowadziła ograniczoną działalność w składzie przedwojennym z prezesem adwokatem Ludwikiem Domańskim. Administracja niemiecka, podejmując likwidację polskich organizacji politycznych i społecznych, zaczęła wprowadzać również nowe uregulowania w organizacji sądownictwa i adwokatury. W miejsce zlikwidowanej 14 grudnia 1939 roku Naczelnej Rady Adwokackiej nie powołano żadnej organizacji samorządowej. Dopiero w styczniu 1940 roku stojący na czele Wydziału Sprawiedliwości dr Gollet mianował komisarzem adwokatury warszawskiej przedwojennego adwokata pochodzenia niemieckiego dr Edwarda Wilhelma Wendorffa, prowadzącego kancelarię adwokacką w Warszawie od 1937 roku i będącego też radcą ambasady niemieckiej.

W styczniu 1940 roku komisarz ten powołał Radę Przyboczną, która składała się z warszawskich adwokatów i miała pełnić rolę opiniodawczą. Powołana Rada liczyła 15 adwokatów byłych członków Naczelnej Rady Adwokackiej i Okręgowej Rady Adwokackiej w Warszawie. Z uwagi na decyzję władz niemieckich domagającą się od Rady Przybocznej skreślenia adwokatów narodowości żydowskiej, a także tych, co mieli małżonków pochodzenia żydowskiego i adwokatów, którzy przyjęli na aplikacje adwokackie osoby pochodzenia żydowskiego. Czternastu członków Rady Przybocznej odmówiło podjęcia takiej uchwały i w ciągu 14 dni została ona rozwiązana. Adwokatów, co do których władze niemieckie domagały się skreślenia było łącznie około 1130.

Jesienią 1940 roku Wydział Sprawiedliwości powołał komisaryczne organy warszawskiej Izby Adwokackiej. Zostały rozwiązane Rady Adwokackie w Krakowie i Lublinie, a Izby w Katowicach, Poznaniu i Toruniu zlikwidowane, gdyż miasta te z okręgami przedwojennych izb adwokackich zostały wcielone do Rzeszy. Zarząd komisaryczny obejmował funkcje dziekana, wicedziekana, sekretarza, skarbnika, prezesa sądu dyscyplinarnego i rzecznika dyscyplinarnego. 1 października 1941 roku, a więc praktycznie rok później ogłoszono urzędową listę adwokatów, w skład której wchodziło: 8 adwokatów narodowości niemieckiej,

4 folksdojców, 702 adwokatów wykonujących zawód w Warszawie i 90 adwokatów spoza tego miasta.

W 1943 roku w Warszawie wykonywało zawód 684 adwokatów, a poza nią 102 osoby.

Inaczej wyglądała sytuacja adwokatury na ziemiach okupowanych przez Sowieców. W Wilnie Izba Adwokacka działała do czasu włączenia miasta do Litwy, a następnie po wcieleniu tego państwa do ZSRR zlikwidowana. Część adwokatów i aplikantów adwokackich zamordowano w ośrodku zagłady w dzielnicy Wilna Ponary. Łącznie w Ponarach zginęło około sto tysięcy osób, w tym znaczna ilość inteligencji, żołnierzy Armii Krajowej i byłych żołnierzy Armii Polskiej. W okresie czerwca i lipca 1941 roku utworzono z ochotników litewskich Oddział specjalny Ypatingas Burgs, którego zadaniem była eliminacja inteligencji polskiej.

Największą Izbą Adwokacką w Polsce w okresie przedwojennym była Izba Lwowska, która na dzień 1 stycznia 1939 roku liczyła sobie ogółem 509 adwokatów i 159 aplikantów adwokackich. Po zajęciu tego miasta sowieci we Lwowie podejmowali próby zorganizowania adwokatury w latach 1939-1941 na wzór rosyjski, co nie zostało zrealizowane. Po zajęciu Lwowa przez Niemców i utworzeniu Dystryktu Galicja Wydział Sprawiedliwości Urzędu Gubernatora we Lwowie powołał na zarządcę komisarycznego Izby przedwojennego działacza samorządowego Ukraińca dr Michała Wołoszyna. Utworzył on Radę Przyboczną, składającą się z adwokatów narodowości polskiej i ukraińskiej. Obok legalnych struktur adwokatury zorganizowano tajny samorząd adwokacki na szczeblu centralnym. Była to Tajna Naczelna Rada Adwokacka, a na szczeblu okręgowym tajne okręgowe rady adwokackie.

W adwokaturze lwowskiej zaczęli działać prawnicy ze zlikwidowanego Uniwersytetu im. Jana Kazimierza - prof. Kazimierz Przybyłowski, dziekan tajnego Wydziału Prawa, prof. Julian Nowotny i prof. Marian Waligórski. Organizowali oni spotkania i zajęcia konspiracyjne w swoich kancelariach adwokackich, co pozwalało na uniknięcie aresztowań. W okresie kompanii wrześniowej wielu adwokatów i aplikantów adwokackich zostało zmobilizowanych i walczyło w jednostkach wojskowych w różnych formacjach. Po kapitulacji z Lwowa 22 września 1939 roku oficerów wziętych do niewoli, mimo deklaracji rządu ZSRR o ich wyjeździe przez Rumunię i Węgry, wywieziono na obszary państwa rosyjskiego.

Władze sowieckie poza wspomnianymi oficerami wzięły do niewoli wielu zmobilizowanych sędziów, prokuratorów, adwokatów, aplikantów adwokackich, a także urzędników sądowych. Osadzeni zostali w obozach w Kozielsku i Starobielsku. Wiosną 1940 roku nastąpiła likwidacja obozów, w tym w Ostaszkowie i w Lesie Katyńskim stracono około dziesięć tysięcy oficerów, w tym adwokatów i aplikantów adwokackich. Egzekucje prowadzono również w Charkowie. Poza Katyniem zaginęło bez wieści około 10.000

dalszych polskich oficerów, w tym również prawników i należy przypuszczać, że zginęli oni w Workucie, Nowej Ziemi, Ziemi Franciszka Józefa i w wodach Oceanu Lodowatego.

Rada Adwokacka w Krakowie została rozwiązana przez Wydział Sprawiedliwości Generalnego Gubernatorstwa z końcem 1939 roku, a nadzór nad adwokaturą powierzono sędziemu niemieckiemu Thisingowi, który ustanowił zarząd komisaryczny w osobie byłego dziekana dr Stanisława Rowińskiego. Powołano także Radę Przyboczną. Radę Adwokacką w Lublinie rozwiązano 9 listopada 1939 roku, a dokonał tego Urząd Gubernatora Dystryktu Lubelskiego. Dopiero po rocznej przerwie jesienią 1940 roku ustanowiono w Lublinie zarząd komisaryczny w osobie byłego dziekana tej Izby adwokata Stanisława Kalinowskiego. Powołana czteroosobowa Rada Przyboczna miała w swojej pieczy 150 adwokatów. W 1943 roku władze niemieckie zezwoliły na przeprowadzenie egzaminu adwokackiego dla aplikantów kończących szkolenie. Komisji przewodniczył adwokat Stanisław Kalinowski. Działającą przed 1 września 1939 roku Radę Adwokacką w Radomiu włączono do okręgu lubelskiego, ustanawiając dla niej w 1940 roku Komisaryczną Radę. Nastąpiło to z inicjatywy prof. Witolda Prądzyńskiego - prezesa utworzonego w Radomiu Sądu Apelacyjnego. Przewodniczącym tym został adwokat Stanisław Berger.

W ramach Tajnego Samorządu Adwokackiego adwokaci Bolesław Bielawski, Leon Nowodworski i Bohdan Suligowski rozpoczęli działalność w ramach „tajnego komitetu adwokackiego”, który przekształcił się następnie w Tajną Naczelną Radę Adwokacką, na czele której stanął adwokat Bolesław Bielawski. Na podkreślenie zasługuje tu fakt, że w ramach tej tajnej Rady działało również dwóch adwokatów z Rady Przybocznej: Nowodworski i Suligowski. Po śmierci członka Rady adwokata Leona Nowodworskiego, w grudniu 1941 roku na jego miejsce został powołany adwokat Feliks Zadroski, także z dawnej Rady Przybocznej, który został szefem Departamentu Sprawiedliwości Delegatury Rządu na Kraj.

Tajna Naczelna Rada Adwokacka ściśle współpracowała do końca wojny ze strukturami polskiego państwa podziemnego, prowadząc również aktywną pomoc dla rodzin adwokackich. Rada ta przygotowywała projekty przyszłego prawa o adwokaturze, zasad etyki, a także zajmowała się kwestiami dotyczącymi ubezpieczenia adwokatów, a także ich weryfikacji. W 1941 roku niezależnie od Tajnej Naczelnej Rady Adwokackiej powołana zostaje Tajna Warszawska Rada Adwokacka, na czele której stają adwokaci Witold Bayer i adwokat Bogdan Suligowski. Rada ta prowadzi zakazane przez Niemców szkolenie aplikantów w latach 1941-1944 i przeprowadza również egzaminy adwokackie. W tym okresie czasu szkoleniu poddano 46 aplikantów, a kierownikiem szkolenia był adwokat Witold Bayer.

W styczniu 1941 roku decyzją Tajnej NRA powołano Tajną Śląsko - Krakowską Radę Adwokacką

z siedziba w Krakowie, którą kierował adwokat Karol Stach – były dziekan ORA w Katowicach.

Od 1940 roku na terenie Lublina działały dwa tajne zespoły adwokackie. Pierwszy tzw. „Komitet” zajmował się organizacją ruchu oporu w adwokaturze lubelskiej i oceniał realizację zadań powierzonych Radzie Przybocznej. Drugi zespół dyskusyjny zajmował się organizacją przyszłej adwokatury i sądownictwa.

Również we Lwowie działała powstała w 1942 roku Tajna Okręgowa Rada Adwokacka, którą kierował adwokat dr Marian Szpila. Działała ona do lipca 1944 roku, tj. do czasu, kiedy do miasta wkroczyły wojska sowieckie.

Niniejsze opracowanie nie byłoby pełne, gdybym nie wspomniał o Powstaniu Warszawskim, w którym brał udział ponad 200 adwokatów i aplikantów adwokackich. Ich udział upamiętniono tablicą w kościele pw. św. Jacka u ojców dominikanów na Nowym Mieście, na froncie budynku obecnej Naczelnej Rady Adwokackiej, a także w Muzeum Powstania Warszawskiego. W trakcie powstania został wydany Dziennik Ustaw nr 2, który dotyczył podjęcia czynności w sądownictwie, a także zawierał rozporządzenie o uruchomieniu adwokatury. Powstańcy wymiar sprawiedliwości pozostawał w rękach adwokackich. W powstaniu brał udział, nieżyjący już, znakomity szczeciński adwokat Roman Łyczywek, który walczył w Batalionie „Kiliński”. Zmuszony wcześniej do opuszczenia Poznania, osiadł w Warszawie, gdzie kontynuował konspiracyjną aplikację adwokacką. W Szarych Szeregach pełnił m.in. funkcję komendanta Chorągwi „Chrobry”, współpracując jednocześnie z Departamentem Informacji Rządu Londyńskiego. Aplikację adwokacką dokończył już po zakończeniu działań wojennych.

Reasumując stwierdzić należy, że w okresie działań drugiej wojny światowej zginęło około 60% adwokatów i około 90-95% aplikantów adwokackich. Adwokatura jako odłam inteligencji polskiej odniosła największe straty osobowe.

Pamiętajmy też, że w czerwcu 1940 roku w Palmirach stracono 8 adwokatów, a w nocy z 12 na 13 lipca 1944 roku gestapo aresztowało w Warszawie 73 adwokatów, z których do Oświęcimia wywieziono 47 osób. Wielu z nich zginęło. W trakcie działań wojennych śmierć poniosło także wielu wybitnych innych przedstawicieli adwokatury warszawskiej m.in. Teodor Duracz, Stanisław Święcicki, czy adwokat Jan Ruff, który wydał pionierską książkę „Dyscyplina Adwokatury”. Ten ostatni został powieszony publicznie w grupie tzw. „pięćdziesięciu”. Adwokat Tadeusz Tomaszewski, były prezydent Chełma, został rozstrzelany wraz z licznymi pracownikami sądownictwa, a adwokat dr Mieczysław Opatrny z Leszna zginął w publicznej egzekucji. Adwokat Władysław Rutkowski z Lublina został zabity w grudniu 1939 roku w masakrze polskiej inteligencji. 30 czerwca 1941 roku władze niemieckie zwróciły się z apelem do adwokatów okręgu białostockiego, ażeby przybyli na zwołaną konferencję, zabierając ze sobą kodeksy karny i cywilny. 24 z uczestniczących w spotkaniu adwokatów zostało następnie rozstrzelanych w Lesie Zwierzynieckim. 5 adwokatów było sądzonych w Moskwie w 1945 roku w „procesie szesnastu” Przywódców Polskiego Państwa Podziemnego. Byli to adwokacki Adam Bień, Józef Chaciński, Stanisław Mierzwa, Antoni Pajdak i Zbigniew Stypułkowski.

W dniu 24 maja 1945 roku wydanym dekretem o tymczasowych przepisach uzupełniających prawo o ustroju adwokatury z 4 maja 1938 roku powierzono Ministrowi Sprawiedliwości powoływanie władz adwokatury w zakresie osobowym i liczebnym, a także poddano jego kontroli wpisy na listę, a także działalność w zakresie komisji weryfikacyjnych. Późniejsza ustawa prawa o adwokaturze z 1950 roku uczyniła wpisy praktycznie bez kontroli dla partyjnych byłych sędziów i prokuratorów doby stalinowskiej. Nie było to na pewno w interesie odradzającej się adwokatury. []

Wykorzystano:

- 1) *Mały Rocznik Statystyczny 1939 - Warszawa 1939;*
- 2) *Zbrodnia katyńska w świetle dokumentów „Gryf”, Londyn 1982 z przedmową Władysława Andersa;*
- 3) *Małgorzata Materniak - Pawłowska: „Z polskich prac nad kodyfikacją zasad etyki adwokackiej (1886-1961)” opublikowanej w „Czasopismo Prawno - Historyczne” Tom LIZX - 2007 - Zeszyt 2;*
- 4) *Adam Redzik: „Zarys historii samorządu adwokackiego w Polsce”;*
- 5) *W. Bayer, Z. Czeszejko - Sochacki, W. Dąbrowski, Z. Krzemiński, R. Łyczywek, E. Mazur, T. Sarnowski: „Adwokatura Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”;*
- 6) *Andrzej Kisza, Zdzisław Krzemiński, Roman Łyczywek: „Historia Adwokatury Polskiej”;*
- 7) *Adwokaci Polscy Ojczyźnie - Naczelna Rada Adwokacka 2008.*